

Rousseauovské paradoxy

Josef Cach

František Drtina, filozof masarykovského zaměření a průkopník srovnávací pedagogiky, přijímá společně s poselstvím pedagogiky Komenského a J. Locka Rousseauův pedagogický román „Emil“ jako průsečík protikladů a paradoxů.

Text z jeho Dějin pedagogiky (v roce 2004 vzpomeneme na sté výročí), jenž vychází nákladem Svěpomoci, spolku pro zaopatřování zaměstnání nemajetným posluchačům vysokých škol, má na zřeteli širší kulturní a filozofický vývoj. Drtina analyzuje celkový filozofický a pedagogický profil klíčové postavy francouzského osvícenství i nástupu romantismu. Text je dnes nedostupný.

Hovoří F. Drtina...

V této době nadšení pro rozum vystupuje dosud neznámý muž s tezí o klamu hodnot společnosti a dovolává se práv citu a vůle. Je to Jean Jacques Rousseau. Jde o velký rozdíl mezi ním a Voltairem, oba připravují myšlenkově revoluci. Rosseau se však zásadně odliší od Voltaira odporem k racionalismu, a proto působí i na naši dobu (L. N. Tolstoj, E. Keylová).

Na toulkách nejprve přešel savojské hranice, kde se ho ujal katolický farář a byl lokalizován u jedné vznešené dámy, paní Warrensové. Vzpomíná, že v ní viděl matku i milenkou. Odešel do Itálie, aby v Turíně přijal katolickou víru. Živil se různě. Byl obchodním jednatelem, učitelem hudby, v jedné šlechtické rodině byl povýšen na sekretáře, ale touha po domově jej pudila pryč. U paní Warrensové pobyl deset let. Ona jej uváděla do studia Descarta a přírodních věd. Poznal spisy J. Locka, četl Voltaira a Fénelona. Měl úmysl stát se vychovatelem. Dostal se do Paříže a žil tam v letech 1741 až 1756. Tam předložil Akademii spis, v němž noty nahradil číslicemi. Stal se sekretářem francouzského vyslance v Benátkách a v Paříži se živil opisováním not. V pařížském starém penzionátě poznal služku Terezu Levasseurovou, osobu nevzdělanou (uměla vést domácnost, byla povahy dobré, ale bez znalosti čtení a psaní, novinám nerozuměla), nepřilíš krásnou. Pro svou duševní nevypělost byla předmětem ústrků a vtipů. Žil s ní v jakémsi divokém manželství, a to po dvacet let. Měl pět dětí, poslal je do nalezince a nechal si ani známky, aby je později poznal. Říkal, že je lépe, stanou-li se z nich sedláci nebo měšťané než takoví dobrodruzi, jakým je on sám. Když spolu žili dvacet let, prohlásil Rousseau Terezu za manželku.

V roce 1761 Rousseau odpovídá na otázku dijonské akademie, zda vědy

a umění přispívají k mravnímu pokroku lidstva. Negativní odpověď udeřila jako blesk. Vzbuzovala na jedné straně odpor, současně však i živou pozornost. Nepřijal nabízenou čestnou penzi z královské pokladny. Odpovídá na druhou otázku, formulovanou jako hledání původu nerovnosti mezi lidmi, a znovu hlásá návrat k přírodě. Tyto okolnosti vedou k rozchodu s mnohými encyklopedisty. Žije život samotáře, přestupuje na kalvínskou víru. Roku 1756 opouští Paříž, paní D'Épinay mu poskytuje bydliště v půvabné krajině u Montmorency, kde žije spokojeně v letech 1752 až 1762.

Oddává se snům a vidinám povahy eroticko-idylické. V pozdním věku se setkává s láskou, která převyšuje dosavadní vztah k ženám. Mme de Houdetot se stala modelem Julie v románu *Nouvelle Héloïse*. Vztah k ní se však stává předmětem posměchu ve veřejnosti.

Jinak to je doba aktivní činnosti literární i vědecké. V roce 1762 je dokončen „*Emil*“ a Rousseauovo jméno je negativně skloňováno v kruzích církevních i politických. Pařížský arcibiskup odsuzuje knihu pastýřským listem, parlament ji konfiskuje. Autor prchá do Švýcar, líbá první švýcarský trávník, žije v Ženevě a Bernu, stává se jedním z největších mužů doby. Pronásledován stihomamem po pobytu v Anglii, kde se přátelil s filozofem Humeem, se vrací do Paříže. Žije však nuzně, předčítá veřejnosti ze svých spisů. Připravuje materiál pro konfese a *Sny samotáře*.

Roku 1778 umírá v Ermenonville. I smrt je obestřena některými otázníky.

Jak tulácký byl jeho život, tak ani mrtvole nebyl popřán klid. Celým dílem velkého Francouze se vine myšlenka o rozporu mezi přírodou a kulturou, mezi katolicismem a protestantismem. Povahou jakoby byl určen k tomu, aby se zřekl všech styků se společnostmi, aby se stal synem volné přírody. Byl cizincem ve své době. Celé ovzduší kultury bylo mu úplně cizí. Zejména současné výzkumy o povaze jeho choroby (zejména známý psychiatr Moebius) ukazují, že chorobné duševní náklady byly dány jako dispozice. Voltaire vydává své spisy anonymně, aby nebyly konfiskovány, Rousseau, pravý opak, bojí se společnosti, utíká před královským dvorem.

Abychom poznali význam J. J. Rousseaua v teorii výchovy, je třeba si všimnout celé jeho literární činnosti. Další text tyto myšlenky opakuje a zdůrazňuje.

Je třeba se dotknout politických názorů.

Montesquieuův spis *O duchu zákonů* je doplněn tezí o člověku od narození svobodném a přece úpícím v okovech, což vede k tezí francouzské revoluce. Každý občan je povinen poslouchat zákony. Jen takto může stát existovat. Vůle národa je určena normami, mezi nimiž je nejjednodušší forma demokracie. Ta však v čisté podobě neexistuje. Proto neúčelnější je demokracie volená. Ze státu musí zmizet předměty, které znamenají přepych, luxus,

kterým se může jednotlivec povznést nad druhé. Počátek revoluční hymny je ozvukem těchto podnětů.

„Emil“ není rozpravou pedagogickou, nýbrž spíše dílo filozofické, mající ukázat, jak poznat pravdu o dobru. Člověk a civilizace kazí výchovu, poněvadž člověk ve výchově používá násilí. Člověk podle vzoru Emila má být zakladatelem nového, zdravého pokolení. K tomu dostane informátora (podle Herbarta jde o výchovu finančně drahou). Ve výchově rozumové je kardinální chybou, že se chovanci jednotně předkládají určité vědomosti z mluvnice, katechismu, logiky, aby se jim naučil a nikdo se neptá, zda to chovanec vědět chce, zda ho to baví, zda po tom touží.

Podobně při výchově mravní (volní) jsou jedinými prostředky výchovy příkazy a zákazy. Úkolem výchovy je, aby pečovala o spontánní vývoj přirozených schopností a nesnažila se oktrojovat směr poznání. Je třeba vychovat především člověka (*l'homme naturel*) a ne občana (*l'homme civil*). Vychovatel má trpělivě čekat, jaké pudy a náklonnosti se v chovanci objeví, a má zjednat možnost, aby se mohly uplatnit. Je třeba ve všem popřát volný vývoj. Dítě samo se má vychovávat. Rozbije hračku, nemusí se trestat, nemusí se jiná hračka kupovat. Jde o teorii přirozeného trestu, kterou později rozvádí Spencer. Dítě si má záhy zvykat na různé nepříjemné skutečnosti života. Pěkné pozorování činí Rousseau o tom, jak se dítě i duševně vyvíjí. Je v tom vidět bystrého pozorovatele. Ve druhé knize líčí Rousseau výchovu dítěte v době od druhého do dvanáctého roku. To je vlastní doba přirozené výchovy, doby, kdy v určitém smyslu, zejména po stránce duševní, není ničím dítě dotknuto. Dítě má být ponecháno samo sobě. V této době nemusí psát, číst, nepozná žádnou knihu. Rovněž nebudíž uplatňována žádná autorita, žádná normální kázeň.

Smlouva mezi chovancem a vychovatelem vrcholí ratifikací, kdy mu chovanec vysloví důvěru. Poskytnout v tomto věku vědomosti je předčasné a zbytečné. Chlapec má sám rozvíjet své smysly.

V době po dvanáctém roce objeví se v duši dítěte zvědavost, má se učit číst a mít v rukou vhodné knihy. Nejvíce se zamlouvá Robinson. Emil má být vychován jako člověk zbožný, ne však jako příslušník určité konfese, ale ve smyslu přirozeného náboženství a osvícenství.

Ve věku od patnáctého do jednadvacátého roku má být Emil vychován jako bytost cítící a milující. Je to doba pohlavního dospívání, kdy se chlapec dostane úplného (ale prostého) poučení.

Kapitola o savojském vikáři je výkladem o vztahu k náboženství jako teismu a polemikou s náboženstvím zjeveným. Kapitola patří ke klenotům filozofie i pedagogiky.

Nastane doba, kdy Emil hledá životní družku. I v této době zůstává rádcem. Hledání Žofie je však pedagogicky slabé.

Celkově lze říci, že názory na výchovu obsahují mnoho podnětného, kdy svoboda vítězí nad nátlakem. Jde o první krok ke studiu duše dítěte. Další postup je podobný postupu Komenského.

Současně lze tuto pedagogiku označit jako jednostrannou, a to počínaje poučkami o výchově přirozené a konče tezí o rovnosti mezi lidmi. Názory na výchovu ženy jsou nesprávné.

Originalita této pedagogiky je částečná. Duchaplné paradoxy jsou klasicou formou, jak vyjádřit podstatu této pedagogiky.

Rousseau je myslitelem evropským, nejen francouzským, švýcarským a německým. Je myslitelem, který chybuje a současně hovoří nadčasově. Od něho vede cesta z Francie k Tolstému a Jasně Poljaně.

Literatura

DRTINA, F. *Dějiny pedagogiky se zvláštním zřetelem kulturním a filozofickým* Praha, 1904–1905, s. 401–542.